

1.2. Правове регулювання диверсифікації аграрного виробництва

Одним із пріоритетів державної аграрної політики на сьогодні є забезпечення сталого розвитку сільських територій, при якому економічна, соціальна та екологічна сфери життєдіяльності перебувають у такій взаємодії і взаємозв'язку, за якої використання природних ресурсів сільських територій для задоволення потреб нинішнього покоління здійснюється без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти власні потреби.

Категорія «сталий розвиток» є офіційним українським відповідником англійського терміну «англ. sustainable development», дослівний переклад якого з урахуванням контексту, на думку вчених, може бути «життєздатний розвиток», а розширене його тлумачення – всебічно збалансований розвиток¹.

Концепція «сталого розвитку» вперше була оприлюднена у звіті «Наше спільне майбутнє» (1987 р.), розробленому Всесвітньою комісією з навколишнього природного середовища, створеною за ініціативою Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, в якому надавалося визначення «сталого розвитку» як такого, що задовольняє потреби теперішнього часу та не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби.

Цим документом детально проаналізовано основні засади сталого розвитку, який досліджується через два ключових поняття: 1) «потреба», зокрема, істотні потреби бідних в світі, яким має бути приділена належна увага; 2) «обмеження», пов'язане зі станом соціальних технологій щодо здатності навколишнього середовища задовольняти нинішні і майбутні потреби. А також наголошується на тому, що цілі економічного і соціального розвитку повинні бути визначені з точки зору стійкості у всіх країнах - розвинутих або тих, що розвиваються, орієнтованих на ринок або централізованого планування. Такий розвиток передбачає прогресивне перетворення економіки і суспільства. У звіті вказується, що по суті, сталий розвиток являє собою процес зміни, за якого експлуатація ресурсів,

¹ Збарський, В. К. Сталый розвиток сільських територій: методичні розробки / В. К. Збарський, Л. П. Поозенко, А. Ю. Носова. – К : НУБіП України, 2011. – С. 3

напрямок інвестицій, орієнтація технологічного розвитку, а також інституційні зміни знаходяться в гармонії з метою підвищення поточних і майбутніх потенціалів для задоволення людських потреб і прагнень¹.

Важливість концепції сталого розвитку було підтверджено на конференції ООН із навколишнього природного середовища та розвитку («Саміт Землі», Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), якою сталий розвиток визнано стратегією існування на ХХІ століття. Результати роботи конференції знайшли своє відображення в офіційному документі – «Порядок денний на ХХІ століття» (Agenda XXI). Цим актом підкреслювалося, що людство стикається з низкою проблем, серед яких: поширення диспропорцій як між країнами так і в середині країн; збільшення рівня бідності; голод; хвороби; неграмотність; погіршення стану екосистем, від яких залежить добробут. Вирішення означених проблем передбачалося здійснити шляхом інтеграції навколишнього середовища і розвитку, приділення їм більшої уваги з метою задоволення основних потреб, підвищення рівня життя для всіх, кращого захисту та раціонального використання екосистем і більш безпечного і благополучного майбутнього. При цьому основною ідеєю саміту було запровадження глобального партнерства з метою сталого розвитку².

Необхідність поширення ідей сталого розвитку було задекларовано на подальших самітах та конференціях ООН. Зокрема, на «Саміті Землі + 5» (Ріо-де-Жанейро, 1997 р.) Генеральною Асамблеєю ООН ухвалено Програму дій із подальшого впровадження Порядку денного на ХХІ століття, якою зазначалося, що економічний і соціальний розвиток та охорона навколишнього середовища є взаємозалежними і взаємодоповнюючими компонентами сталого розвитку. Економічне зростання є необхідною передумовою економічного і соціального розвитку всіх країн. Однак, економічне зростання може сприяти сталому розвитку тільки в тому разі, якщо забезпечене повномасштабне використання його благ, і тому має відбуватися із врахуванням принципів рівності, справедливості, а також соціальних і екологічних факторів. Ця програма дій також зобов'язала всі країни розробити національні стратегії сталого розвитку. Країни, що вже розробили такі стратегії, повинні продовжувати

¹ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future [Електронний ресурс]. – 1987. – Режим доступу : <http://www.un.org/documents/ga/res/42/ares42-187.htm>.

² Agenda 21 [Електронний ресурс]. – 1992. – Режим доступу : <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=52>.

свої зусилля по їх вдосконаленню та ефективному впровадженню. Також наголошувалося на необхідності активно сприяти розробці місцевих порядків денних на XXI століття та інших місцевих програм сталого розвитку¹.

Крім того, на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі в 2002 році, прийнято Декларацію зі сталого розвитку, якою затверджувались рекомендації щодо пріоритетів та наступних кроків по прискоренню виконання цілей та завдань, визначених попередніми документами, підтверджувалась необхідність термінових дій щодо прийняття національних стратегій сталого розвитку².

На конференції ООН зі сталого розвитку (Ріо+20, Ріо-де-Жанейро, 2012 р.) було прийнято підсумковий документ «Майбутнє, якого ми хочемо», яким закріплювалась необхідність створення «зеленої економіки» для досягнення сталого розвитку і виведення людей за межі бідності та покращення міжнародної координації сталого розвитку.

Нормативною передумовою формування законодавства про сталий розвиток сільських територій в нашій державі є Закон України від 17 жовтня 1990 р. (в редакції від 15 травня 1992 р.) «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», в преамбулі якого зазначається, що пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу об'єктивно впливає з виняткової значущості та незамінності вироблюваної продукції сільського господарства у життєдіяльності людини і суспільства, з потреби відродження селянства як господаря землі, носія моралі та національної культури. Високий рівень соціально-економічного розвитку села є основною умовою продовольчого та сировинного забезпечення республіки, її економічної незалежності³.

¹Программа действий по дальнейшему осуществлению Повестки дня на XXI век, принятая Генеральной Ассамблеей на девятнадцатой специальной сессии (23-28 июня 1997 года) [Електронний ресурс] // 1997. – Режим доступу : <http://www.preventionweb.net/files/resolutions/N9777475.pdf>.

²Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию. Принята на Всемирной встрече на высшем уровне по устойчивому развитию (Йоханнесбург, Южная Африка, 26 августа — 4 сентября 2002) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml.

³Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві : Закон України від 17 жовтня 1990 р. № 400-ХІІ (в редакції від 15.05.1992 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.

Законом України від 18 жовтня 2005 року «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року»¹ передбачено, що основними складовими державної аграрної політики є комплекс правових, організаційних і економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки, розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій.

У подальшому, з метою ефективного розвитку аграрного сектору шляхом забезпечення єдності економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства для стабільного забезпечення населення якісною, безпечною, доступною вітчизняною сільськогосподарською продукцією та промисловості сільськогосподарською сировиною, Кабінетом Міністрів України було прийнято розпорядженням від 17 жовтня 2013 р., яким схвалено Стратегію розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Серед стратегічних цілей розвитку аграрного сектору передбачено: гарантування продовольчої безпеки держави; забезпечення прогнозованості розвитку та довгострокової стійкості аграрного сектору шляхом розвитку різних форм господарювання; сприяння розвитку сільських населених пунктів та формування середнього класу на селі шляхом забезпечення зайнятості сільського населення та підвищення рівня доходів; підвищення рівня інвестиційної привабливості галузей аграрного сектору та фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції, ефективності галузей, забезпечення стабільності ринків; розширення участі України у забезпеченні світового ринку сільськогосподарською продукцією; раціональне використання земель сільськогосподарського призначення та зменшення техногенного навантаження аграрного сектору на навколишнє природне середовище².

Між тим, незважаючи на спроби закріпити основні засади сталого розвитку на законодавчому рівні, визначення сталого розвитку сільських територій у вітчизняних нормативно-правових актах відсутнє, а серед науковців немає єдності поглядів із цього приводу.

¹Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18 жовтня 2005 р. № 2982-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>.

²Про схвалення стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № : 806-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>.

Так, О. В. Шубравська вважає, що в складі сталого розвитку визначальне місце належить економічній складовій, оскільки вона формує передумови для сталого функціонування решти складових. Водночас піднесення рівня економічного розвитку означає не тільки посилення техногенного навантаження на природу, але й можливість впровадження ресурсозберігаючих та екологобезпечних технологій, удосконалення системи контролю і попередження екологічних катастроф, підвищення загальної екологічної грамотності населення. Отже, не стільки сам по собі економічний розвиток і економічне зростання впливають на стан навколишнього природного середовища, скільки їх напрями та способи забезпечення. Взаємне узгодження розвитку економічної та соціальної складових забезпечується за умови переорієнтації економічного зростання із самоцілі на задоволення соціальних потреб. Інакше кажучи, економічне зростання має супроводжуватися адекватними соціальними перетвореннями та сприяти вирішенню проблеми підвищення якості навколишнього природного середовища. Виходячи з певних міркувань, науковець схиляється до думки, що економічна сталість, або сталість економічного розвитку, - це здатність економічних систем зберігати стабільне збалансоване зростання. При цьому збалансованість має стосуватися елементів економічної системи, а також проявлятися у взаємодії системи із своїми надсистемами та з рештою систем, які з нею контактують, зокрема – екологічною і соціальною¹.

Г.І. Балюк, вказує на те, що вперше було сформульовано концепцію сталого розвитку, яка містить основні положення, в центрі уваги яких - людина, яка повинна мати право на здорове життя у гармонії з природою; охорона навколишнього природного середовища повинна стати невід'ємною частиною процесу розвитку і не може розглядатися окремо від нього; задоволення потреби розвитку та збереження навколишнього природного середовища має поширюватися не лише на нинішнє, а й на майбутні покоління; зменшення розриву у рівні життя між державами, викорінення бідності належить до найважливіших завдань світового співтовариства; щоб досягти сталого розвитку, держави повинні виключити або зменшити використання тих моделей виробництва, які йому не сприяють².

¹ Шубравська, О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям досліджень / О. Шубравська // Економіка України. – 2005. – № 1. – С. 36.

² Балюк, Г. І. Проблеми законодавчої регламентації та реалізації в Україні екологічної складової концепції сталого розвитку / Г. І. Балюк // Право України – 2011.

Надаючи розгорнуте визначення сталого розвитку сільських територій Г.Є Бистров та Б.О. Воронін розуміють під ним соціально-економічний розвиток, при якому забезпечується ефективне функціонування сільської економіки, який включає забезпечення продовольчу безпеку, відтворення людських ресурсів, підвищення якості трудових ресурсів, повна і продуктивна зайнятість працездатного населення, підвищення рівня і якості життя в сільських поселеннях, раціональне використання і відтворення природно-ресурсного потенціалу села, розвиток інфраструктури, в тому числі покращення енергозабезпечення та енергозбереження¹.

На думку В.Ю. Уркевича, під сталим розвитком сільських територій необхідно розуміти соціально, економічно і екологічно збалансований розвиток, тобто неповоротну, спрямовану, закономірну зміну територій, що знаходяться поза межами міст та до якої входять як сільські населені пункти, так і переважно зони сільськогосподарського виробництва та сільської забудови, спрямований на підвищення їх економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини².

За визначенням В.М. Єрмоленка, «сталий розвиток сільських територій» - це система організаційних, економічних, політичних і правових заходів, спрямованих на забезпечення пропорційних і одночасних, незворотних і стабільних прогресивних змін у виробничій,

– № 2. – С. 86.

¹ Аграрное право: учебник: в 2 кн. / Ю. Н. Андреев, Г. Е. Быстров, Б. А. Воронин [и др.]; отв. ред. Г. Е. Быстров, Б. А. Воронин. – Екатеринбург: Урал. аграр. изд-во, 2013. – Кн. 1: Часть общая. – С. 213.

² Уркевич, В. Ю. Про категорію «сталий розвиток сільських територій»/ В. Ю. Уркевич // Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природо ресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики: матер. Міжнар. наук.-практ.конф (21-22 травня 2010 р., м. Біла Церква). – Біла Церква : БНАУ, 2010. – С. 25.

соціальної і екологічної сферах, які відбуваються пропорційно й одночасно у кожній зі складових сільської території¹.

Таким чином, аналіз наукових позицій, дає підстави стверджувати, що сталий розвиток сільських територій передбачає комплексний розвиток економічної, соціальної та екологічної сфер села, які повинні перебувати у взаємодії і взаємозв'язку для того, щоб використання природних ресурсів сільських територій задовольняло потреби нинішнього покоління та здійснювалося без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти власні потреби.

Між тим, А.М. Статівка наголошує на доцільності розроблення та прийняття закону «Про сталий розвиток сільських територій», оскільки це, по-перше, дало б змогу закріпити визначення сталого розвитку сільських територій, оскільки, фахівці, юридична наука повинні оперувати легально закріпленими категоріями; по-друге, такий закон став би базисним, дозволив би відокремити виробничу сферу на селі від соціальної сфери села і сталого розвитку сільських територій, а отже зумовив би окреме фінансування, матеріально-технічне забезпечення цієї сфери; по-третє, такий закон як нормативний акт вищої юридичної сили визначив би правові, економічні та організаційні основи реалізації державної аграрної політики щодо сталого розвитку сільських територій².

Наведена позиція є надзвичайно актуальною, беручи до уваги той факт, що на сьогодні правове регулювання сталого розвитку сільських територій здійснюється лише опосередковано. Проте реалізація його основних засад потребує запровадження правових, організаційних та економічних механізмів, серед яких чільне місце займає диверсифікація сільських територій, яка з урахуванням всіх аспектів (екологічного, економічного та соціального) здатна вирішити нагальні проблеми у сільській місцевості.

У науці аграрного права диверсифікація аграрного сектору економіки розглядається як основний захід національної стратегії сталого розвитку сільських територій³. Крім того, серед заходів, спрямованих на

¹ Єрмоленко, В. М. Особливості формування категорії «сталий розвиток сільських територій» / В. М. Єрмоленко. // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Право» /Ред. кол.: Д.О. Мельничук (голова) та ін. – 210. – Вип. 156. – С. 57.

² Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика : монографія / за ред. д-ра юрид. наук, проф. А. М. Статівки. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2010. – С.50.

³ Статівка, А. М. Деякі організаційно-правові питання сталого розвитку сільських територій і диверсифікації аграрного сектору економіки / А. М. Статівка

забезпечення належних умов проживання в сільській місцевості, які сприяють підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва виокремлюються ті, що спрямовані на модернізацію та диверсифікацію сільськогосподарського виробництва¹.

На необхідності запровадження заходів спрямованих на стимулювання диверсифікації наголошує й міжнародне співтовариство. Так, у Рішенні Ради ЄС 2006/144/ЄС від 20 лютого 2006 року передбачені стратегічні орієнтири для розвитку сільських регіонів із зазначенням основних напрямків діяльності по кожному з них. Серед таких пріоритетів визначено і покращення якості життя в сільській місцевості та стимулювання диверсифікації сільської економіки, яке планується досягти за допомогою: підвищення економічної активності та зайнятості у сільській економіці та створення кращого територіального балансу як в економічному, так і в соціальному плані (туризм, ремесла та забезпечення розвитку сільських послуг); розвиток сільських територій за допомогою об'єднання комплексних ініціатив, серед яких диверсифікація, створення бізнесу, інвестиції в культурну спадщину, розвиток інфраструктури, сфери послуг та реконструкції; сприяння розвитку малого бізнесу та ремесел, які можуть спиратися на традиційні навички або вводити нові знання, сприяючи розвитку економічної інфраструктури; навчання молодих людей навичкам, необхідним для диверсифікації місцевої економіки; заохочення щодо поширення новітніх технологій, сприяння електронному бізнесу та електронній комерції; розробка положень та новаторського використання поновлюваних джерел енергії, які можуть сприяти створенню нових ринків для сільськогосподарської та лісової продукції, наданню послуг та диверсифікації сільської економіки; заохочення розвитку туризму; модернізації місцевої інфраструктури (телекомунікаційної інфраструктури, транспорту, енергетики і води)².

// Сучасні тенденції розвитку національного законодавства України: Зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. 19-20 травня 2011 р. / Національний університет біоресурсів і природокористування України. – К. : Вид. центр НУБіП України, 2011. – С. 33.

¹ Гафурова, О. В. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: розвиток законодавства / О. В. Гафурова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України : Серія "Право". - 2011. Вип.157. - С. .80.

² Council Decision of 20 February 2006 on Community strategic guidelines for rural development (programming period 2007 to 2013) [Електронний ресурс] // Official Journal of the European Union. – 2006. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:055:0020:0029:EN:PDF>.

Вітчизняним законодавством питанням диверсифікації не приділено належної уваги, зокрема лише у постанові Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» серед шляхів і способів розв'язання проблем, які існують в сільській місцевості, передбачається здійсненні заходів щодо забезпечення розвитку інфраструктури аграрного ринку, диверсифікації каналів реалізації продукції, забезпечення якості та безпеки продовольства; а також з метою розвитку організаційно-правових форм господарювання, вказується на необхідність сприяння диверсифікації підприємницької діяльності в сільській місцевості, розвитку сільського туризму, відродженню підсобних промислів та ремесел.

Проте саме визначення диверсифікації не наводиться, тому доцільно звернутися до довідникової та економічної літератури з метою його з'ясування.

Так, слово «диверсифікація» походить від латинського «diversificatio» - зміна, різноманітність. У тлумачному словнику наводиться таке визначення: «диверсифікація»: 1) надання чому-небудь різнобічного, комбінованого, багатогалузевого характеру. Поширення господарчої діяльності на нові сфери (розширення номенклатури продукції, видів наданих послуг тощо; 2) стратегія зменшення ризику фірми за допомогою розподілу інвестицій та інших ресурсів між декількома напрямками діяльності – виробництвом різнорідних товарів та наданням різних послуг. Проникнення фірм у галузі, які не мають прямого виробничого зв'язку або функціональної залежності від основної галузі їхньої діяльності¹.

У словнику економічних термінів «диверсифікація» визначається як: 1) один з напрямів інвестиційної політики підприємства, який полягає в інвестуванні коштів у різні види цінних паперів з метою мінімізації портфельного інвестиційного ризику, збільшення доходності, ліквідності та нарощення капіталу; 2) розширення номенклатури (асортименту) товарів і послуг, що їх виробляє(надає) підприємство, з метою зменшення ризику можливих втрат капіталу та зниження доходів².

¹ Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uktdic.appspot.com/>.

² Словник економічних термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovnyk.com.ua/terminu/slovo.php?id=1363>.

Таким чином, диверсифікація здебільшого визначається як економічне поняття, щодо розуміння якого серед науковців існує два підходи. За першим - диверсифікація розглядається через розширення асортименту продукції підприємства (випуском такої продукції підприємство займалося, але в цьому випадку змінюється вага, колір, застосовуються маркетингові заходи з метою оптимізації власної діяльності на ринку, виходу на його нові сегменти), за другим – розширення тих видів діяльності, які були не характерними для підприємства з метою мінімізувати ризики з боку банкрутства та конкуренції.

Так, М. Корінько, визначає диверсифікацію як інноваційний процес різностороннього розвитку господарюючого суб'єкта шляхом перерозподілу ресурсів, проникнення в інші галузі виробництва та на ринки нових товарів і послуг з метою зниження ризиків та збільшення доходу».¹

У свою чергу, В. Ткачук пропонує диверсифікацію розглядати як процес (просування), тобто послідовність кроків підприємства, спрямованих на досягнення певної мети або результату. Основним змістом процесу диверсифікації є розвиток декількох не взаємопов'язаних або обслуговуючих виробництв, розробка нових видів товарів, робіт, послуг на основі перерозподілу ресурсів, якими забезпечене дане підприємство, в інші сфери, які суттєво відрізняються від попередніх².

Аналізуючи вищенаведені позиції, під диверсифікацією сільських територій доцільно розуміти діяльність сільськогосподарських товаровиробників щодо сталого розвитку сільських територій, яка полягає в запровадженні форм з урізноманітнення сільськогосподарської (виробничої) та (або) несільськогосподарської (промислової) діяльності, а також наданню послуг у сфері сільського туризму, які спрямованні на досягнення економічних, соціальних та екологічних цілей.

Таким чином, доречно виокремити такі форми диверсифікації сільських територій як: 1) диверсифікація сільськогосподарської діяльності (аграрного виробництва); 2) диверсифікація несільськогосподарської діяльності.

¹ Корінько, М. Д. Диверсифікація : теоретичні та методологічні основи : монографія / М. Д. Корінько. – К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2007. – С. 13.

² Ткачук, В. І. Методологія диверсифікації діяльності аграрних підприємств / В. І. Ткачук. // Інноваційна економіка. – 2011. – №4. – С. 83.

Диверсифікація аграрного виробництва (сільськогосподарської діяльності) полягає в оптимальному перерозподілі ресурсів та потенціалу сільськогосподарських товаровиробників в інші сфери сільського господарства з метою виведення підприємства з кризи або збільшення його прибутковості. Вона пов'язана з урізноманітненням, розширенням, зміною напрямків виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

У науці аграрного права виробничо-господарська діяльність визначається, як врегульовані нормами аграрного та інших галузей права суспільні відносини, спрямовані на самостійне, систематичне виробництво на умовах самофінансування і самоокупності необхідної для держави сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження, її переробку та реалізації, а також виготовлення інших матеріальних цінностей і надання послуг з метою отримання прибутку¹. Очевидно, що діяльність сільськогосподарських товаровиробників пов'язана з виробництвом особливого виду продукції – сільськогосподарської, яка, на думку науковців має специфічні властивості.

Так, С.І. Марченко виділяє такі її ознаки: а) перелік продукції, що належить до сільськогосподарської, нормативно закріпленій; б) вона має рослинне й тваринне походження і безпосередньо пов'язана з використанням землі та інших природних ресурсів, а отже, до неї належать: продукція сільського господарства, рибного господарства, лісового господарства, а також продукція полювання; в) функціональним призначенням сільськогосподарської продукції є її використання на харчові (продовольство) та нехарчові цілі (сировина для сільськогосподарських, промислових, енергетичних, фармацевтичних, медичних та інших цілей). Сільськогосподарська продукція включає в себе продовольство і сировину. Продовольство і сировина є видовими поняттями щодо родового – сільськогосподарської продукції; г) в чинному законодавстві закріплено особливий правовий режим сільськогосподарської продукції (законодавчо передбачено створення спеціальних продовольчих запасів; запроваджено режим державного цінового регулювання на окремі види сільськогосподарської продукції; запроваджено спеціальний режим експортно-імпортних операцій з сільськогосподарською продукцією; закріплено спеціальні вимоги щодо

¹ Курман, Т. В. Правовое обеспечение хозяйственной деятельности государственных специализированных сельскохозяйственных предприятий: Монография. – Х. : СПД-ФЛ Чальцев А. В., 2007. – С.37.

безпеки та якості цього виду продукції; запроваджено спеціальний порядок вилучення з обігу та знищення неякісної сільськогосподарської продукції та ін.)¹.

В.М. Єрмоленко пропонує під сільськогосподарською продукцією розуміти всю сиру продукцію культурного рослинництва, тваринництва та рибництва, одержувану від сільськогосподарської діяльності, а також продукти її первісної переробки, здійснюваної безпосереднім її виробником².

М.М. Чабаненко, аналізуючи національне законодавство та законодавство ЄС, пропонує під сільськогосподарською продукцією розуміти нормативно визначений перелік продукції сільського, рибного та лісового господарства, а також продуктів її первинної переробки³.

Між тим О.М. Батигіна наводить власну класифікацію сільськогосподарську продукції за такими критеріями: а) за економічними ознаками – як засіб виробництва і предмет споживання; б) за критерієм наявності матеріальної субстанції – як річ і спосіб забезпечення немайнового блага – права на безпечне харчування; в) за правовим режимом – як рухома (партія картоплі) і нерухома (незбираний врожай); г) за ступенем свободи обігу – як така, що знаходиться у вільному обігу (тонна зерна), як така, що має обмежений обіг (партія цукру) та як така, що вилучена з обігу (сільгосптовари, які не можуть бути предметом цивільно-правових угод); д) за фізичними властивостями – як подільна річ (оптова партія сільськогосподарської продукції, яка може бути розділена без втрати її цільового призначення – обіг на оптовому ринку) і неподільна річ (оптова партія сільгосптовару, яка не може бути розподілена, оскільки втратить своє цільове призначення – обіг на оптовому ринку); е) за кількістю матеріальних субстанцій – як складна і проста; ж) за властивими якісними ознаками – як індивідуально визначена (партія помідорів нового

¹ Марченко С.І. Сільськогосподарська продукція як об'єкт аграрних правовідносин / С.І. Марченко // Актуальні питання реформування правової Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2014. – Вип. 197. – Ч. 2. 64 системи України : зб. ст. за матер. VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 29–30 травня 2009 р.) / уклад. Т.Д. Климчук. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2009. – С. 411–412.

² Єрмоленко В. Сільськогосподарська продукція як аграрно-правова категорія / В. Єрмоленко // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 6. – С. 62

³ Чабаненко М. М. Сільськогосподарська продукція як категорія аграрного права України / М. М. Чабаненко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Право. - 2014. - Вип. 197(2). - С. 63.

сорту) і родова (партія помідорів загальновідомого сорту); з) за функціональними ознаками – як сільськогосподарська продукція, сільськогосподарська сировина та сільськогосподарське продовольство¹.

Таким чином, серед науковців відсутня єдність у поглядах при визначенні поняття «сільськогосподарська продукція». Крім того, доцільно зазначити, що і вітчизняне законодавство по-різному трактує цю категорію. Так, найбільш загальне визначення сільськогосподарської продукції міститься в Законі України від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України», яким передбачено, що сільськогосподарська продукція (сільськогосподарські товари) - товари, зазначені у групах 1-24 УКТ ЗЕД згідно із Законом України "Про Митний тариф України" якщо при цьому такі товари (продукція) вирощуються, відгодовуються, виловлюються, збираються, виготовляються, виробляються, переробляються безпосередньо виробником цих товарів (продукції), а також продукти обробки та переробки цих товарів (продукції), якщо вони були придбані або вироблені на власних або орендованих потужностях (площах).

До сільськогосподарської продукції (товарів) також належать відходи, отримані при виробництві сільськогосподарської продукції (товарів), визначених у групах 1-24 УКТ ЗЕД згідно із Законом України "Про Митний тариф України", а саме: органічні добрива (гній, перегній, пташиний послід, а також полова, бадилля тощо), суміші органічних та мінеральних добрив, у яких частка органічних добрив становить більше 50 відсотків від загальної ваги таких сумішей, а також усе біологічне паливо та енергія, отримані при переробці та утилізації сільськогосподарської продукції (товарів) та їх відходів (біогаз, біодизель, етанол, тверде біопаливо, у виробництві якого була використана сільськогосподарська продукція (її відходи) в розмірі більше 50 відсотків від усієї використаної продукції, електрична енергія, пар, гаряча вода тощо)².

Законом України від 18 січня 2001 р. «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років» продукція сільського господарства (сільськогосподарська продукція) визначається як продукція, що виробляється в сільському господарстві та відповідає кодам 01.11-01.42

¹ Батигіна О.М. Сільськогосподарська продукція як об'єкт обігу на аграрному ринку / О.М. Батигіна // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 2. – С. 41.

² Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2006 р № 1877-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>.

та 05.00.1-05.00.42 Державного класифікатора продукції та послуг ДК 016-97¹.

Закон України від 6 листопада 2012 р. «Про аграрні розписки», до сільськогосподарської продукції відносить продукцію, перелік якої визначений у групах 01-14 розділів I та II Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності згідно із Законом України "Про Митний тариф України"².

В Законі України від 23 грудня 1997 р. «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» під сільськогосподарською продукцією – розуміється сільськогосподарські харчові продукти тваринного і рослинного походження, що призначені для споживання людиною у сирому або переробленому стані як інгредієнти для їжі³.

Таким чином, відсутність єдиного нормативного визначення сільськогосподарської продукції є негативним моментом вітчизняного законотворення, що призводить до практичних проблем виробничо-господарської діяльності. Враховуючи той факт, що Україна розпочала процес інтеграції до Європейського Союзу, одним із головних завдань на сьогодні залишається адаптація вітчизняного законодавства до права ЄС, в тому числі і аграрного. Тому з метою уникнення розбіжностей, доцільним є закріплення в нашому законодавстві визначення сільськогосподарської продукції, яке міститься в Договорі про заснування Європейської Спільноти, за яким до сільськогосподарської продукції належить продукція рослинницької, тваринницької, рибної галузей, а також продукти першої стадії переробки, безпосередньо пов'язані з такою продукцією⁴.

Розширення поняття сільськогосподарської продукції надає можливість запровадження різних шляхів диверсифікації аграрного

¹ Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 роки: Закон України від 18 січня 2001 р. № 2238-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2238-14>.

² Про аграрні розписки: Закон України від 6 листопада 2012 р. № 5479-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5479-17>.

³ Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від від 23 грудня 1997 № 771/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80>.

⁴ Договір про заснування Європейської Спільноти: Міжнародний документ від 25 березня 1957 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_017.

виробництва, серед яких: 1) розширення асортименту товарів, організація випуску нових видів продукції в межах тієї галузі, якою займалося підприємство, тобто збільшується частка новітнього товару, збільшивши при цьому кількість споживачів та їхній попит на товар.; 2) вихід за межі основної діяльності, проникнення в нові галузі сільського господарства (мається на увазі проникнення в ті галузі сільського господарства, якими раніше не займалося підприємство, внаслідок чого воно може змінювати власну спеціалізацію).

При цьому, доцільно зазначити що не слід диверсифікацію аграрного виробництва протиставляти спеціалізації, незважаючи на те, що ці стратегії управління господарською діяльністю мають спільну мету – отримання прибутку, їхні виробничі процеси різні. Як слушно зазначає В.І. Ткачук, між спеціалізацією та диверсифікацією різниця спостерігається у напрямках використання виробничих ресурсів, масштабах виробництві оновленні продукції, дохідності підприємства, рівнях ризиків, впливу на навколишнє середовище, задоволення ринкового попиту. Саме тому, робить висновок науковець, що диверсифікація виробництва за своєю суттю і змістом більш широке явище у порівнянні із спеціалізацією, оскільки охоплює не лише виробництво, але й усі фактори виробництва, ринки, системи господарювання¹.

Під диверсифікацією аграрного виробництва необхідно розуміти урізноманітнення і розширення діяльності сільськогосподарських товаровиробників шляхом розвитку нових галузей, які раніше були їм не властиві, або випуск нової продукції чи сировини для промисловості.

Проте останнім часом деякі зарубіжні вчені висловлюються за широкий підхід до диверсифікації виробництва, який полягає у передислокації ресурсів на нові види сільськогосподарської та несільськогосподарської діяльності, створення нових можливостей для кращого використання робочої сили, збільшення прибутків домашніх господарств підвищення рівня життя фермерів².

Диверсифікацію аграрного виробництва доцільно розглядати як явище з багатовекторною спрямованістю ведення господарської діяльності. Вона охоплює насамперед процеси, які передбачають зростання активності суб'єктів аграрного виробництва на диференційно-

¹ Ткачук, В. І. Диверсифікація аграрного підприємництва: монографія / В.І. Ткачук. – Житомир: ЖНАЕУ. – 2011. – С.15.

² Farm commercialization and income diversification on the road to EU Accession. Proceeding of FAO Workshop /ed. by S. Tanic, T. Lonc. – FAO, 2004. – P. 19.

географічному підґрунті світового ринку. Агропромислова диверсифікація відрізняється цілим рядом особливостей, зумовлених специфікою аграрного виробництва, і передбачає об'єднання основного виробництва сільськогосподарської продукції з іншими видами діяльності, у тому числі з переробкою, торгівлею, обслуговуванням, створенням нових продуктів, послуг, ринків. В умовах ринкової конкуренції диверсифікація дає можливість підприємцю удосконалювати виробництво на основі випуску розширеної номенклатури продукції, яка відповідає попиту покупців. Чим більше напрямів діяльності в господарстві, тим вищий рівень диверсифікації і, відповідно, менша можливість втрат і збитків від виробництва в цілому, тим менший ризик комерційної діяльності¹.

Такий підхід до розуміння диверсифікації сільськогосподарського виробництва давно використовують країни з розвинутою економікою, оскільки більшості країн Європи притаманний високий рівень спеціалізації ферм. Як приклад, у Великій Британії близько 40 % фермерських господарств спеціалізуються на виробництві зерна. У цій країні розвиток сільськогосподарських підприємств супроводжується витісненням дрібних господарств великими. На сьогодні типова британська ферма являє собою велике високомеханізоване, високо інтенсивне спеціалізоване господарство, у якому широко використовують найману робочу силу і досягнення аграрної науки. Для Німеччини характерним є глибоко спеціалізоване тваринництво. Основна увага приділяється виробництву молока, свинини, яловичини і телятини. Федеральний уряд у своїй політиці стосовно сільських територій намагається забезпечити в усіх регіонах ФРН рівну якість життя і зберегти або поліпшити умови для того, аби громадяни мали можливість брати участь у розвитку суспільства. При цьому уряд усвідомлює, що сільські регіони не є однорідними територіальними категоріями і що, виходячи із цього, не може існувати одна універсальна, придатна для всіх регіонів концепція розвитку. Розвиток сільських територій включає економічні (виробничі), соціальні та екологічні аспекти².

¹ Міхаліна, І. Диверсифікація агровиробництва – необхідна складова управління ризиками / І. Міхаліна // Вісник Національної Академії державного управління при Президентіві України. – 2006. – №3. – С. 101.

² Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення: монографія / [А. П. Гетьман, М. В. Шульга, А. М. Статівка та ін.]; за ред. А.П. Гетьмана та В. Ю. Уркевича. – Х. : Право, 2012. – С. 193-194.

Крім того, необхідним є з'ясування напрямків диверсифікації аграрного виробництва, які можуть застосовувати вітчизняні товаровиробники у своїй виробничо-господарській діяльності. Так, досліджуючи детально види диверсифікації підприємств, М. Корінко, приходять до висновку, що відповідно до різних варіантів диверсифікації, основним критерієм класифікації повинен бути використаний критерій одержання синергетичного ефекту при використанні стратегії диверсифікації (концепція синергізму була запропонована І. Ансоффим, за якою синергетичний ефект здатний продукувати рівень виручки інтегрованої компанії, що перевищує суму аналогічних показників функціонуючих окремо її дивізіонів¹, тобто це ті додаткові економічні переваги, які може отримати підприємство, яке ефективно використовуватиме власні ресурси). Відповідно до цього критерію на думку науковця доречно виділяти два типи диверсифікації – синергетичну й конгломератну.

Ідея синергетичної диверсифікації полягає в тому, що диверсифікація повинна здійснюватися шляхом виходу за межі промислового ланцюжка, всередині якого діяло підприємство, і пошуком нових видів діяльності, що доповнюють існуючі в технологічному чи комерційному плані з метою одержання ефекту синергізму. Принципово іншим видом диверсифікації, як зазначає науковець, є конгломератна. Вона полягає в переході підприємства в галузь, не пов'язану з поточним бізнесом підприємства, – до нових технологій і потреб ринку. Основним положенням, на якому ґрунтується рішення про конгломератну диверсифікацію (чи про диверсифікацію у неродинні галузі) є те, що будь-який бізнес, котрий може бути придбаний на вигідних умовах і має гарні перспективи одержування прибутку, є вигідним напрямком диверсифікації.

При цьому, конгломератна диверсифікації як стратегія пошуку найбільш вигідного бізнесу, поза залежністю від наявних у підприємства конкурентних переваг, не підлягає подальшій класифікації. У стратегії синергетичної диверсифікації науковець, у залежності від того, який елемент є основою для одержання синергетичного ефекту, виділяє три напрямки: 1) існуючі потреби – при зміні технології використовується стратегія концентричної диверсифікації; 2) існуючий технологічний спосіб виробництва – використовується стратегія горизонтальної диверсифікації;

¹ Ансофф, И. Стратегический менеджмент / И. Ансофф. – СПб. : Питер, 2009. – С.108.

3) одержання синергетичного ефекту від використання технологій, що передують чи ідуть за існуючим виробничим циклом, - використовується стратегія вертикальної диверсифікації (інтеграції).

У свою чергу, класифікація І. Ансоффа, полягає в диференціації диверсифікації на два види залежно від розташування в координатах «технологія-потреба»: диверсифікація, зв'язана з потребами, і диверсифікація, зв'язана з технологією. Перший вид використовується при освоєнні нової для фірми технології з метою продовження обслуговування традиційного ринку, а інший – проявляється у застосуванні традиційної технології фірми для задоволення нових потреб¹.

При дослідженні диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств в економічній науці існують різні підходи та критерії класифікації її видів.

Так, за першим, виокремлюються такі види диверсифікації аграрного виробництва: 1) в залежності від зв'язаності із сільськогосподарською діяльністю – зв'язана та незв'язана; 2) за стійкістю на агропродовольчому ринку – соціально-орієнтована; 3) в залежності від ризиковості – помірна, значна, інтенсивна; 4) за фінансовими можливостями – горизонтальна, вертикальна; 5) за державним регулюванням – програмна, цільова; 6) за географічно-територіальною належністю – міжнародна, регіональна, обласна, районна; 7) за структуризованістю – конгломератна, концентрична; 8) за рівнем невизначеності – випадкова, супутня².

За другим підходом пропонується диверсифікацію аграрного виробництва поділяти на: 1) концентричну – утворення нової продукції зі своїх матеріалів; 2) вертикальну – випуск продукції, яку раніше одержували від постачальників; 3) горизонтальну – випуск продукції, що потребує нововведень і змін існуючих технологій; 4) корпоративну – утворення принципово нової продукції»³.

Третій підхід є найбільш оптимальним, та полягає в поділі диверсифікації аграрного виробництва на галузеву і продуктово-асортиментну. При цьому галузева диверсифікація пов'язана із збільшенням сукупності функціонуючих на підприємстві галузей, які на стадії виробництва всіх видів сільськогосподарської продукції (для

¹ Ансофф, И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб. : Питер Ком, 1999. – С. 108.

² Ткачук, В. І. Диверсифікація аграрного підприємництва: монографія / В.І. Ткачук. – Житомир: ЖНАЕУ. – 2011. – С.57.

³ Маслак, Н. Г. Економічні особливості диверсифікації виробництва підприємств АПК / Н. Г. Маслак // Економіка АПК. – 1999. – №12. – С.17.

кінцевого споживання, проміжної (насіння, корми) і сировини для промислової переробки) технологічно не пов'язані між собою. Застосування такого виду диверсифікації доцільно тоді, коли підприємство починає розвивати нові для себе виробництва, що відрізняються від виробництв інших галузей кінцевим продуктом, застосовуваними засобами виробництва, його технологією та організацією. Горизонтальна диверсифікація передбачає розв'язок підприємством нових для себе сільськогосподарських галузей; вона може бути інтегрована (сільськогосподарська продукція однієї галузі може бути використана на споживання в інших сільськогосподарських галузях) та горизонтально неінтегрована диверсифікація (має місце тоді, коли сільськогосподарські галузі по відношенню одна до одної діють автономно)¹.

Однак при обранні напрямків диверсифікації аграрного виробництва сільськогосподарський товаровиробник повинен враховувати специфічні особливості такої діяльності, до яких в науці відносяться наступні: 1) прив'язаність сільськогосподарської діяльності до головного засобу виробництва – землі, яка розцінюється як просторовий фактор та одночасно предмет і засіб праці; 2) переплетення виробництва сільськогосподарської продукції з невідкладними йому природними процесами.; 3) залежність сільського господарства від використання біологічних факторів, що зумовлює безперервність процесу виробництва продукції; 4) територіальна розсосередженість сільського господарства, здійснення аграрного виробництва на великих площах; 5) більш низький рівень економічної ефективності агровиробництва у порівнянні з промисловістю; 6) консервативність та нееластичність сільського господарства, а отже, неадекватне реагування галузі на зміни ринкової кон'юнктури, зокрема, на коливання попиту; 7) диспаритет цін між вартістю сільськогосподарської продукції та вартістю ресурсів, необхідних для її виробництва, щорічні коливання в часі, що пов'язане з природно-кліматичними умовами і нерегульованою ринковою економікою, створює необхідність формування продовольчих запасів².

Різні підходи до класифікації напрямків диверсифікації аграрного виробництва спричиняє труднощі в запровадженні цієї діяльності сільськогосподарськими товаровиробниками на практиці. Проте,

¹ Андрійчук, В. Г. Економіка аграрних підприємств: підручник / В. Г. Андрійчук. – 2-ге вид., доп. і переробл. – К. : КНЕУ, 2004. – С. 581.

² Ткачук, В. І. Диверсифікація аграрного підприємництва: монографія / В.І. Ткачук. – Житомир: ЖНАЕУ. – 2011. – С. 22, 24.

вважається доцільним, при врахуванні організаційних та економічних чинників діяльності сільськогосподарського підприємства використовувати галузеву або продуктово-асортиментну диверсифікацію аграрного виробництва.

При галузевій диверсифікації сільськогосподарські товаровиробники можуть розширювати галузі виробництва. Так, підприємство, що займалося лише тваринництвом, може розвивати рослинництво, птахівництво та інші галузі сільського господарства. Продуктово-асортиментна диверсифікація, полягає в розширенні асортименту продукції (підприємство займалося випуском молочної продукції, проте може розширити власний асортимент - випускати сухе молоко та ін.) Перевагами останньої є відсутність потреби залучення додаткових капіталовкладень з боку сільськогосподарського товаровиробника і залучення нового персоналу.

Диверсифікація аграрного виробництва вимагає пошуку сільськогосподарськими товаровиробниками альтернативних видів діяльності, серед яких останнім часом дедалі більшої актуальності набуває ведення органічного сільського господарства як альтернатива традиційному, при якому сільськогосподарські підприємства повністю або частково відмовляються від синтетичних мінеральних добрив, пестицидів, регуляторів росту та харчових добавок.

1.2. Поняття та юридичні ознаки органічного виробництва сільськогосподарської продукції та сировини як складової сталого розвитку сільських територій

Починаючи характеристику правових питань органічного сільськогосподарського виробництва зазначимо, що воно є невід'ємною складовою сталого розвитку сільських територій. В. М. Єрмоленко цілком вірно пропонує визначати сталим розвитком сільських територій систему організаційних, економічних, політичних і правових заходів, спрямованих на забезпечення пропорційних і одночасних, незворотних і стабільних прогресивних змін у виробничій, соціальній і екологічній сферах, які відбуваються пропорційно й одночасно у кожній зі складових сільської території. Сільською територією при цьому є просторово-географічне середовище проживання і виробничої діяльності населення, яке у переважній більшості займається сільськогосподарським виробництвом і організоване переважно у межах окремого сільського населеного пункту з територіальним органом управління на рівні сільської ради, а також –

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

**ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО
РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ
В УКРАЇНІ**

Монографія

За редакцією професорів
А. П. Гетьмана та М. В. Шульги

Харків
«Право»
2016

УДК 34
ББК 67.9(4УКР)307
П78

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 5 від 25 грудня 2015 р.)*

Автори:

*А. П. Гетьман, І. В. Ігнатенко, В. М. Корнієнко, І. М. Кульчій,
Т. В. Курман, Л. В. Лейба, О. С. Лисанець, Т. В. Лісова, О. М. Савельєва,
Д. В. Санніков, А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, Д. В. Федчишин,
С. В. Хомінець, С. В. Шарпова, М. В. Шульга*

Рецензенти:

*В. М. Єрмоленко – доктор юридичних наук, професор, завідувач
кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка
В. З. Янчука Національного університету біоресурсів і природоко-
ристування України;*

*І. І. Каракаш – кандидат юридичних наук, професор, завідувач
кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного
університету «Одеська юридична академія»*

П78 **Проблеми** правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні : монографія / А. П. Гетьман, І. В. Ігнатенко, В. М. Корнієнко та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. – Х. : Право, 2016. – 360 с.

ISBN 978-966-458-985-4

Монографію присвячено дослідженню актуальних проблем правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні. Висвітлюються правові засади сталого розвитку аграрного виробництва, організаційно-правові аспекти сталого соціального розвитку села. Розглядаються питання забезпечення раціонального та ефективного використання земель та інших природних ресурсів у межах сільських територій як передумова їх сталого розвитку. Унаслідок проведеного дослідження сформульовано низку пропозицій з удосконалення правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні.

Для науковців-правників, викладачів і студентів юридичних навчальних закладів, а також усіх, кого цікавлять теоретичні правові питання забезпечення сталого розвитку сільських територій.

УДК 34
ББК 67.9(4УКР)307

© Гетьман А. П., Ігнатенко І. В.,
Корнієнко В. М. та ін. 2016